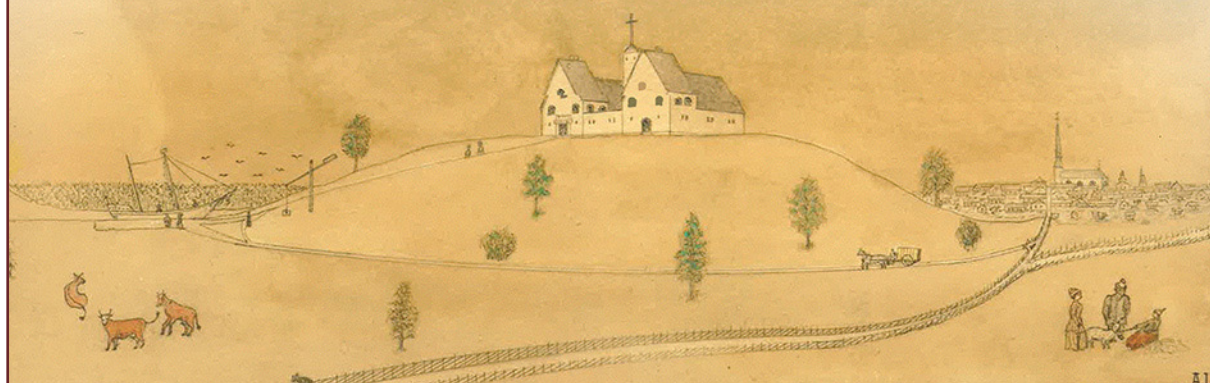

Österbotten på medeltiden

– material att använda i undervisningen

LÄRARHANDLEDNING

Introduktion

Vill du veta mer om Korsholms slott? Om vitaliebröderna, sjörövarna som regerade där på 1300-talet? Om våra förfäder i det medeltida Österbotten?

Välkommen att använda materialpaketet kring österbottnisk medeltid! Här hittar du fak-tatexter, undervisningstips och information om rekvisita att låna till skolan, bland annat dräkter och ett äkta 1500-talsmynt. Delar av materialet kan lånas kostnadsfritt via Österbot-tens barnkulturnätverk BARK, och mycket kan utnyttjas direkt via webben. Se innehållsför-teckning på nästa sida!

I denna lärarhandledning ingår de infopaket som också kan laddas ner separat som pdf-filer via materialbanken på KulturÖsterbottens hemsida. På hemsidan finns också många webb-länkar till medeltidshistorien.

Materialpaketet lämpar sig särskilt för historieundervisningen i årskurserna 5 och 6. En del av materialet passar också för högre årskurser och gymnasiet till exempel i modersmålsun-dervisningen.

Paketet har tagits fram inom projektet Medeltid i samtid, som genomförts åren 2016-2018 av KulturÖsterbotten vid Svenska Österbottens förbund för utbildning och kultur. Vi vill tacka Vasa övningskola som deltagit i testandet av uppgifterna och materialet under läsåret 2017-2018.

Vi önskar er nytta och nöje med medeltiden i fokus!

Heidi Hummelstedt

projektplanerare

KulturÖsterbotten / Svenska Österbottens förbund för utbildning och kultur

Pärmbilden:

August Lassells version av Korsholms slott på medeltiden.

Akvarell i Österbottens museums arkiv i Vasa. Se även sida 8!

Innehåll

Introduktion.....	2
Föremål och rekvisita	4
Faksimilkopior av medeltida dokument	5
Laminerade färgbilder	8
Frågesport	9
Hur kan rekvisitan och dokumenten användas? Tips!.....	10
– Medeltidsknyttet, kläderna och övrig rekvisita	10
– Medeltida dokument och berättelser	11
Infoblad: Sjörovarna på Korsholms slott	14
Artikel: Sjörovarna på Korsholms slott	15
Infoblad: Hur levde man i Österbotten på medeltiden?	19
Artikel: Österbotten på 1300-talet.....	20
Förslag på utfärds mål med medeltidstema i Österbotten.....	26
Till sist.....	27

Föremål och rekvisita

Ett ”knyte” som innehåller

- en spik smidd i medeltida stil
- en tärning av trä
- ett kohorn
- ett äkta mynt från Reval (Tallinn) på 1560-talet, när Sveriges kung Erik XIV var kung också i Estland.

En pojkdiräkt i storlek 158:

- en strutmössa
- tunika med bältesrem
- byxor.

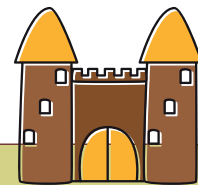
En flickdräkt i storlek 158:

- en huvudbonad, en s.k. coif
- en särk
- en överklänning.

Tygerna i pojks- och flickdräkten är delvis av konstfiber för att dräkterna ska vara hållbara och lätthanterliga. Plaggen har dock naturnära nyanser, som var vanliga på medeltiden, och de är sydda enligt medeltida modeller.

En lyspärt av furu:

På medeltiden var det pärtorna som lyste upp pörtena i Österbotten

Vill du låna rekvisita eller material?

Ta kontakt med Österbottens barnkulturnätverk BARK
(<http://bark.pohjanmaa.fi>) per e-post på
victoria.nylund@obotnia.fi eller annina.ylikoski@obotnia.fi!

Det kostar ingenting att låna rekvisitan.
Eventuellt tillkommer en liten transportavgift.

Faksimilkopior av medeltida dokument

Köpebrev från Vallgrund, Korsholm, från år 1407

Faksimil av det äldsta dokument som bevarats i Österbotten, ett köpebrev från Vallgrund år 1407.

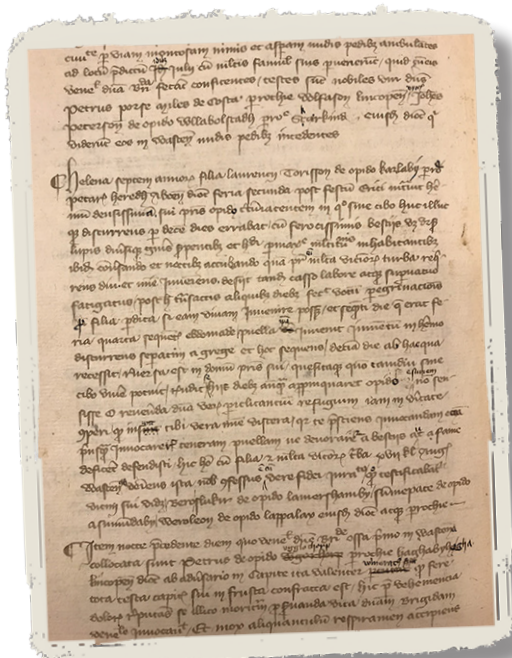
Två exemplar i storlek 21,5 cm x 15,3 cm. Originalen förvaras i Riksarkivet i Vasa och ingår i Norra Vallgrunds byarkiv.

Äldsta dokumentet
i Österbotten!

Flickan i "Karlaby"
socken på 1370-talet

Mirakelberättelsen om Helena som gick vilse i Karleby på 1370-talet

Faksimil av berättelsen om flickan Helena som försvann i "Karlaby" på 1370-talet men hittades oskadd efter böner till Heliga Birgitta.

Två exemplar i storlek 13,5 cm x 14,5 cm. Originalen ingår i den medeltida handskriften A14 i Kungliga biblioteket i Stockholm. Foto Patrik Granholm.

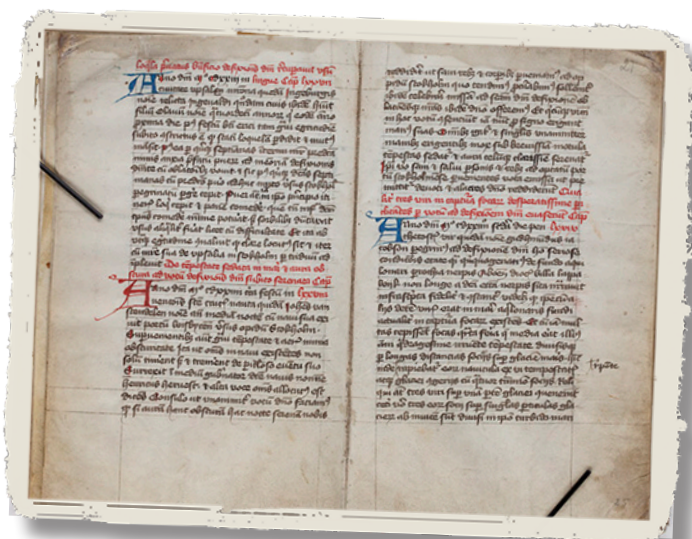
Mirakelberättelsen om säljägarna från Närpes som hamnade i sjönöd på Bottniska viken på 1420-talet.

Faksimil av en berättelse om säljägare ute på Bottniska vikens isar år 1424, som mirakulöst räddades efter bön.

Två exemplar i storlek 15 cm x 23 cm. Originalen ingår i den medeltida handskriften Kh27 i Linköpings Stiftsbibliotek.

Närpesbor i sjönöd
på 1420-talet

Sången om Finlands sista katolska biskop Arvid Kurck och hans öden vid Storskär, Malax

Här återges sången om den katolske biskopen Arvid Kurck och hans följes öden på Storskär i Malax år 1522, när Gustav Vasa snart skulle bli kung och reformationen stod för dörren. Faksimilutskrift ur Pehr Niclas Mathesius avhandling vid Uppsala universitet om Österbottens geografi, utgiven år 1734, sid. 101.

Originalalets titel *Dissertatio Geographica De Ostrobothnia*.

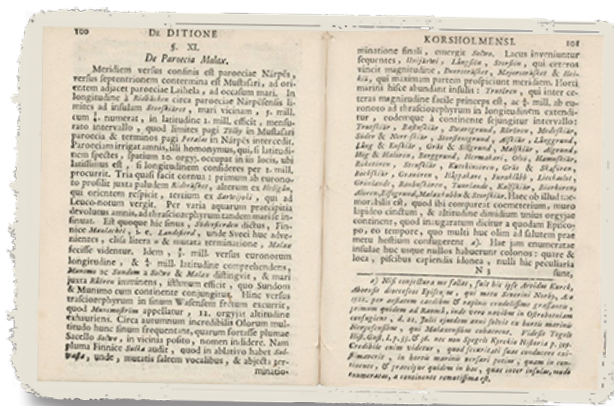
Två exemplar i storlek 15 cm x 18 cm, texten på nedre delen av sidan.

Utskriften härstammar från digitaliserat exemplar vid Jagellonska biblioteket i Krakow, Polen (<https://jbc.bj.uj.edu.pl/>).

Original finns också på Tritonia i Vasa / Vasa svenska lyceums bibliotek.

Sågenomspunna
Storskär i Malax
på 1520-talet

- Alla dokumentkopior har samma storlek som originalen.
- Texterna är transkriberade så att man kan följa originalet rad för rad.
- I översättningen kan man läsa texterna på svenska i sin helhet.
- Dokumenten kan också skrivas ut i storlek A4 från de pdf-filer som hör till detta materialpaket.

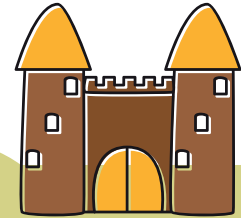
Laminerade färgbilder

Laminerade färgbilder i storlek A3:

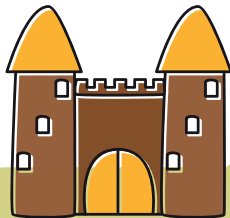
Bild av medeltida sjöslag

Originalen ingår i Royal MS 10 E IV från 1300-talet i British Library. London. (1 st).

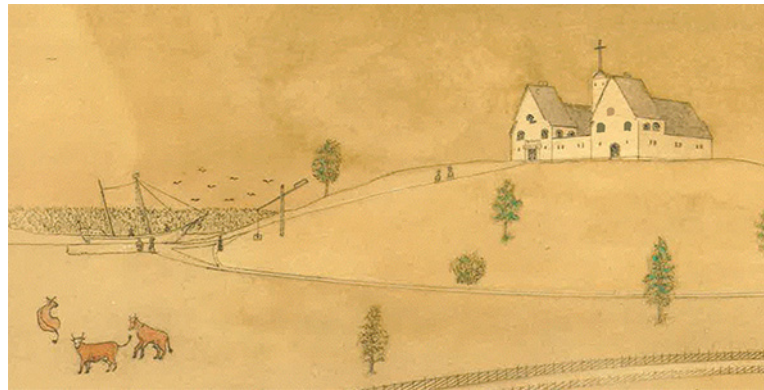
Public Domain Mark*, https://www.bl.uk/manuscripts/FullDisplay.aspx?ref=Royal_MS_10_e_iv

**Sjöstrider
på medeltiden**

**Korsholms slott
– hur såg det ut?**

Fantasibild av Korsholms slott på medeltiden

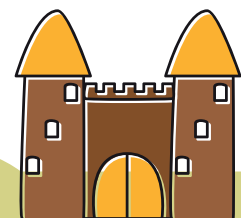
Akvarell av August Lassell från mitten av 1800-talet. Lassell växte upp i Vasa före branden. Stadens silhuett, som han fogade in till höger om slottskullen, baserade sig på hans egna synminnen. "Slottet" är dock en produkt av Lassells fantasi, eventuellt med intryck från symboler på äldre kartor och kanske ett besök vid Åbo slott och dess vitrappade förborg. Originalen finns i Österbottens museums arkiv i Vasa. (1 st.)

Foto: Linda Strömberg-Yucak.

Foto av bronsrelief

Fotografi av en av bronsrelieferna på Österbottens museums gamla huvuddörr i Vasa, föreställande fogden Erik Puke på Korsholms slott, som på 1430-talet red iväg med en styrka för att stöda kungaupproret (det s.k. Engelbrektsupproret) i Sverige. (1 st.)

Foto: Johanna Björkholm, KulturÖsterbotten.

**Fogden Erik Puke
på Korsholm
på 1430-talet**

Dance macabre

Fotografi av kalkmålning föreställande ”dance macabre”, den medeltida dödsdansen, från Ingå kyrka i Nyland. I Österbotten finns inga dylika målningar bevarade. (1 st.)

Foto: Johanna Björkholm, KulturÖsterbotten.

**Dödsdansen,
ett allmänt
medeltida motiv**

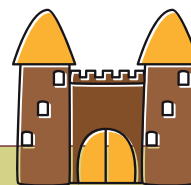

Färgbilderna kan även printas ut från materialbanken:
www.kulturosterbotten.fi!

Frågesport

Frågesport om sjörövarna – vitaliebröderna – på Korsholms slott på 1300-talet

Åtta laminerade frågeblad i storlek A3. Frågorna är flervalsfrågor. På följande blad finns svaret på föregående fråga. Som förberedelse till frågesporten behöver man läsa om sjörövarna på Korsholms slott, se s. 14–18.

Vill du låna rekvisita eller material?

Ta kontakt med Österbottens barnkulturnätverk BARK
(<http://bark.pohjanmaa.fi>) per e-post på
victoria.nylund@obotnia.fi eller annina.ylikoski@obotnia.fi

Det kostar ingenting att låna rekvisitan.
Eventuellt tillkommer en liten transportavgift.

Hur kan rekvisitan och dokumenten användas? Tips!

Medeltidsmaterialet passar väl in i undervisningen i historia i årskurserna 5–6.

De medeltida dokumenten och sägnerna lämpar sig väl i modersmålsundervisningen, också i årskurserna 7–9 eller gymnasiet. Texterna kan analyseras både som historiska källor och som berättelser och ge uppslag till teman.

Medeltidsknyttet, kläderna och övrig rekvisita

Medeltidsknyttet och rekvisitamaterialet belyser många frågor om hur människorna levde och bodde i Österbotten på medeltiden. Som förberedelse kan du som lärare läsa igenom dokumentet *Hur levde man i Österbotten på medeltiden?* som ingår i denna handledning.

Föremålen illustrerar många teman som kan diskuteras i klassen:

handel (myntet), boende (spiken och lyspärtan), ”fritids”sysselsättningar (tärningen), användning av naturens håvor för olika ändamål (kohornet, som användes både som instrument, dryckeskärl, nappflaska och koppningshorn).

Dräkterna visar hur en pojke och flicka i tonåren kunde vara klädda i bättre beställda familjer. Kort information om kläder på medeltiden hittas bl.a. via länkbiblioteket på Kultur-Österbottens hemsida.

Läsning och diskussion om sjörövarna på Korsholms slott på 1300-talet kan lämpligen avslutas med den lekfulla frågesporten (laminat i storlek A3; kan lätt läggas upp inomhus eller utomhus).

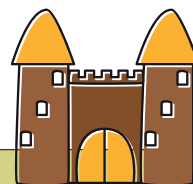
Medeltida dokument och berättelser

Det äldsta dokument som bevarats i Österbotten är ett köpebrev från Vallgrund daterat år 1407. Köpebrevet är uppgjort på svenska av en skrivare, vilket talar om för oss att säljaren (Lars Hemmingsson) och köparen (Josse Lax) inte kunde skriva själva.

Brevet speglar även bland annat skärgårdslandskapet som stiger ur havet; godset Närnäs omfattar områden ”i vått och torrt [...], på land eller i havet”. Brevet riktas också till alla som ”detta brev hör eller ser”, vilket tyder på att breven lästes upp högt för andra, av de få läskunniga som fanns. Det skulle dröja flera hundra år innan läskunnigheten blev mer allmän i våra trakter.

Att brevet är daterat i ”Mustasaari”, trots att det är skrivet på svenska, berättar om språkmötet mellan svenskt och finskt. Det medeltida sockennamnet var ”Mustasaari”, inte ”Korsholm” som bara betecknade fästet i nuvarande Gamla Vasa.

- » Diskutera med eleverna vad brevet berättar:
om landskapet, läs- och skrivkunnigheten.
- » Titta på dokumentet och bokstäverna:
bynamnen ”Wallegrvundom” och sockennamnet ”Mustasaari”
går lätt att känna igen. Många känner igen s-stavningen från ”Sisu”-pastillernas logo.

Ladda ner eller låna material!

Texterna kan laddas ner från materialbanken.
Faksimil i originalstorlek kan lånas från BARK.

Berättelserna i materialpaketet handlar om händelser i Österbotten för 500–700 år sedan. Två av berättelserna är **mirakelberättelser** som hänför sig till underverk på 1370-talet och 1420-talet. Dessa berättelser är nedtecknade rätt snabbt efter händelserna, varför namn och ortnamn i berättelserna kan ses som trovärdiga uppgifter. Underverken hänger nära ihop med den katolska tron, som genomsyrade den medeltida människans liv.

Berättelsen om Helena speglar bl.a. rovdjurens närvaro i vardagen, något som idag igen varit ett hett samtalsämne. Berättelsen om Gudmund Jakobsson och hans säljagarkamrater vittnar om säljakten betydelse och berättar om isläget på Bottenhavet i april på 1420-talet.

Mirakelberättelserna vittnar också om mödosamma färder till platser långt hemifrån. De inspirerar att utforska färdväg och vägar på medeltiden och jämföra med hur vi har det idag. Under medeltiden beräknas t.ex. pilgrimsleden Stockholm–Vadstena sommartid ha tagit två–tre veckor i anspråk för en vandrare. En tur- och returresa till Vadstena till fots tog därmed ungefär sex veckor, utöver en närmare 900 km lång segelfärd tur och retur över Bottenviken.

- Diskutera färdväg och ”trafik” då och nu med eleverna!
- Hur bodde och levde Helena Larsdotter i Karleby med sin familj?
Skapa en vardagsberättelse om henne i text och bild.
- Hur levde Gudmund Jakobsson?
Låt eleverna skapa en berättelse om Gudmunds liv,
med säljakten år 1424 som kulmen, t.ex. i dagboksform.
- Leta efter namn och sockennamn i berättelserna!
T.ex. ”Karleby”, ”Nerpis” och personnamn syns tydligt
i de hundratals år gamla dokumenten.
- För äldre elever: Berättelserna berör rädslor, hopp och förtvivlan
– allmänmänskliga teman att diskutera, använda som upplägg
för uppsatser och placera in i dagens sammanhang.

Den tredje berättelsen är en **sägen** som finns i många varianter. Den berättar om Finlands siste katolske biskop, Arvid Kurck, som flydde från sitt biskopssäte på Kustö, norrut undan förföljare under reformationstiden på 1520-talet. Enligt sägnen härrör gravgården ute på Storskär i Malax från denna flykt, när delar av hans följe gick under på resan norrut. De första skriftliga anteckningarna om detta är från början av 1600-talet. I avhandlingen "Om Österbottens geografi" (*Dissertatio geographica de Ostrobotnia*) år 1734 tar Petter Niclas Mathesius upp berättelsen. Faksimilen är ur denna avhandling.

- Diskutera den historia som sägnen bottnar i!
Vad hände på 1520-talet i Sverige och Norden?
- Hitta bekanta ord i den latinska texten!
Vilket ord beskriver Storskär?
- Har eleverna hört någon historia om Storskär?
- Vilka historier har eleverna hört berättas från sin egen hemort eller hemby
– eller någon annan ort som är viktig för dem?
Vem har berättat? Vilka platser handlar berättelserna om?
Muntlig tradition speglar allting någonting, även om den "absoluta sanningen"
inte låter sig fångas av våra berättelser. Muntlig tradition är viktig än idag!

Arbetet med berättelserna kan utformas på många olika sätt och involvera flera olika ämnen.

Sjörovarna på Korsholms slott

För över 650 år sedan byggdes en fästning på den kulle som idag kallas Korsholms vallar. Kullen var då en liten ö i den medeltida storsocknen Mustasaari. Fästningen kom att kallas Korsholms slott, men egentligen bestod den av träbyggnader omgivna av träpalissader dvs. stora "staket". De första åren var det ganska lugnt, men år 1396 råkade Korsholms slott ut för en sjörovarattack. De sjörovarare som kom seglande kallades för vitaliebröder, och de hade under många år härjat på södra Östersjön. Namnet kommer från det gamla tyska ordet "Vitalien" som betyder livsmedel, alltså mat. Vitaliebröderna fick betalt av härskarna i Mecklenburg i Nordtyskland för att kapa handelsfartyg till Skandinavien, och de hade tillstånd att sälja bytet i de mecklenburgska hamnarna.

Vitaliebröderna seglade norrut med snabbgående slupar, dvs. små lastfartyg, eller fiskebåtar. De kunde alltså navigera ganska bra i de steniga vattnen i Bottniska viken. De seglade hit därför att det inte längre gick så bra för dem längre söderut på Östersjön, bland annat hade de förlorat ett stort fäste på Gotland.

Hur såg det då ut här i Norden när vitaliebröderna kom till Korsholm? Under slutet av 1300-talet var det mycket oroligt i Skandinavien, alltså dagens Sverige (dit Finland hörde), Norge och Danmark. Sveriges kung Albrekt, som kom från Mecklenburg, var inte populär, så stormännen i Sverige valde den danska kungens dotter Margareta till drottning. Men Albrekt hade fortfarande makten i huvudstaden Stockholm, och Margaretas trupper belägrade staden. Den belägringen bröt vitaliebröderna, vänner med Albrekt, genom att de lyckades skeppa in mat till staden. Men det var slutligen Margareta som vann de avgörande striderna, medan vitaliebröderna förlorade tillsammans med Albrekt.

Margareta var alltså nu drottningen som regerade i praktiken – fast hon själv hade sett till att svenskarna valt hennes systers unga barnbarn till kung. Han hette Erik av Pommern, och blev adopterad av Margareta för att garantera tronföljden. När han valdes till kung och Margaretas medregent var han bara sex år gammal!

När vitaliebröderna kom till Korsholm hade Margareta egentligen redan vunnit kampen. Vitaliebrödernas flykt norrut var ett led i deras nederlag. De höll ändå sitt näste här i tre år. Sedan lovade de, i ett brev som har bevarats, att överlämna alla borgar som de intagit till kronan. Hit hörde också Korsholms slott, som de överlämnade år 1399. Men Margareta var fiffig. I stället för att tvinga alla vitaliebröderna att lämna landet, så gav hon flera av deras ledare jobb i stället. En av dem hette Otte von Peccatel. Honom utsåg hon till fogde på Korsholms slott. När vitaliebröderna kom att få andra och fredliga uppgifter, drog de inte ut på fler sjörovarfärder.

Sammanfattning: Heidi Hummelstedt

Sjörovarna på Korsholms slott

Om vitaliebröderna och deras verksamhet under 1300-talets slut

På medeltiden styrdes Österbotten av fogden på Korsholms slott. Han var svenske kungens tjänsteman, och förutom Österbotten hade han också hand om Västerbotten och Lapp-land. I slutet på 1300-talet hette slottsfogden Filip Karlsson. Slottet som han arbetade på var inte något sagoslott med tinnar och torn. Det bestod av träbyggnader uppe på en hög kulle, som omgavs av höga försvarsverk av trä i stället för murar, av vallgravar och av havet. Korsholms slott, eller Kryseborg som det också kallades, låg precis utanför dagens Gamla Vasa. Landhöjningen har gjort att platsen där slottet fanns, som heter Korsholms vallar, i dag ligger 7 kilometer från stranden.

En dag år 1396 kunde slottsfogden Filip och hans män se hur en stor grupp av skepp kom seglande mot deras befästning. Det var vitaliebröderna, en grupp sjörovarare som under flera år härjat längs Nordens kuster. De hade bland annat intagit Åbo, Finlands största stad på den

tiden, gjort Gotland till sitt högkvarter och bränt den stora staden Bergen i Norge. Nu hade Arned Styke, en av deras ledare, bestämt att en del av sjörovarnas flotta skulle fara norrut. De hade seglat från Stockholms skärgård och var nu framme vid Korsholms slott i Österbotten.

Det finns inga uppgifter bevarade om hur det gick till då vitaliebröderna tog över Korsholms slott. Kanske bestämde fogden Filip att det inte var någon idé att kämpa mot piraterna. Det kan också hända att de belägrade slottet under en tid. I trakten sägs det att Rövarskäret, som i dag är en del av Södra stadsfjärdens strandlinje söder om Sunnåvik i Vasa, har fått sitt namn efter vitaliebröderna. Om det stämmer fanns det kanske ett litet skär där på 1300-talet, som vitaliebröderna tog i land på då de kom seglande. Vitaliebrödernas intog många befästningar runt Bottniska viken. Korsholms slott var ett av deras tillhåll under tre år.

Ett stort medeltida lastfartyg kallades "kogg".

År 1398 hade allt gått riktigt dåligt för vitaliebröderna. De hade fått många ovänner genom sjörövarverksamheten. De slöt då fred med svenska kronan. De skrev ett brev till kung Erik av Pommern och hans adoptivmamma drottning Margareta, som de i brevet kallade ärlig furste och furstinna, och det brevet har bevarats. I det lovar vitaliebröderna att överlämna alla borgar som de har intagit till kronan. Sist av alla ska de överlämna Korsholms slott, först efter nästa påsk. Vi vet inte varför de valde att behålla Korsholms slott längst av alla, men kanske tyckte de att det var ett rätt bra ställe.

Drottning Margareta var en fiffig regent, och i stället för att tvinga alla vitaliebröderna att lämna landet så gav hon flera av deras ledare jobb i stället. En av dem hette Otto Peccatel. I något skede var han fogde på Korsholms slott, men det är osäkert om det var under åren som vitaliebröderna höll till där eller efter fredsslutet. Otto Peccatel hade tidigare varit en av vitaliebrödernas befälhavare i Stockholm och han var också med då de intog Gotland.

Det gick bra för Otto Peccatel, även om han påbörjade karriären som sjöröware. Han dubbades till riddare och i hans testamente kan man se att han blev en ganska rik man med stora egendomar. Hans dotter Birgitta gifte sig för övrigt med nästa innehavare av Korsholms slott, som hette Nils Gustafsson Båt av Rossviksätten.

Det fanns en del vitaliebröder som inte gav upp i och med fredsslutet. De höll till kring Gotland, eller ännu längre söderut i trakterna av Holland. Men till Korsholms slott kom de aldrig mera.

Vitaliebröderna, medeltida pirater

Vitaliebröderna var egentligen en grupp legosoldater, som arbetade för den som gav dem bäst ersättning. Såna "fria kompanier" var ganska vanliga på medeltiden. Namnet kommer

från det gamla tyska ordet "Vitalien", som betydde livsmedel. Liknande namn användes för många olika grupper av rövare, plundrare och krigsfolk som tog det som de behövde av bofast folk.

Vitaliebröderna bestod till stor del av arbetslösa sjömän, fiskare och fattigt folk från hamnstäderna i Tyskland. För dem var sjöröveriet ett sätt att försöka få ihop lite pengar – och kanske att uppleva äventyr. Också legosoldater anslöt sig till dem. Vitaliebrödernas ledare var däremot ofta adelsmän, och de stöddes av familjen som regerade i furstendömet Mecklenburg, som ligger i norra Tyskland. De skrev ut kaparbrev, tillstånd att kapa danska fartyg och att sälja bytet i Mecklenburg. Idén från början var att furstefamiljen skulle använda vitaliebröderna som krigsfolk till sjöss då man krigade mot Danmark, men ganska snart började vitaliebröderna kapa alla fartyg som de kom åt.

Som mest tror man att det fanns 2000 vitaliebröder och deras flotta bestod av ungefär 100 skepp. De flesta av dem var slupar, den tidens lastfartyg, eller större fiskebåtar. Skeppen var inte utrustade med kanoner. Det var långt ifrån alla vitaliebröder som hade råd med fina vapen och ordentliga rustningar. De vanligaste vapnen var svärd, yxor och änterhakar. Armborst tros ha varit sjörövarnas favoritvapen på den här tiden. De som hade råd använde hjälmar, skydd av läder och ringbrynjor. Sjøröveriet kunde bli riktigt lönsamt för fattiga familjer. Man kunde köpa in skepp och använda det byte som besättningen skulle röva som pant. På det sättet behövde man inte betala hela fartygen på en gång.

Särskilt i Tyskland fick vitaliebröderna ett speciellt rykte. Man berättade att de delade lika på allt sitt byte, så de uppfattades som havets Robin Hood – de kapade rika lastfartyg och den fattiga besättningen delade på vinsten. Det berättades till och med att de ibland delade med

Män med vapen. Bilden föreställer folk från olika delar av Norden. Mannen till vänster är en köpman, som håller ett mynt i handen.

sig av sitt byte till de fattiga, men det finns inga bevis på att det stämmer. Deras motto sägs ha varit "Guds vänner och hela världens fiender".

Vitaliebröderna var alltså legosoldater som ville tjäna pengar på att delta i krig, och de bytte uppdragsgivare flera gånger beroende på vem som betalade bäst.

Kungen och drottningen som krigade

Orsaken till att det seglade vitaliebröder på Bottniska viken var en maktkamp mellan kung Albrekt och drottning Margareta, som faktiskt båda samtidigt var Sveriges regent. Ingen av dem tyckte att det här var något bra system, så de krigade mot varandra. För att förstå hur det hela hängde ihop måste man gå lite längre tillbaka i tiden, till 1300-talets mitt.

Då hette Sveriges kung Magnus Eriksson, och hans son Håkan blev senare kung i Norge. På medeltiden var det vanligt att kungar lät sina barn gifta sig med varandra för säkert få stöd från andra länder. Kung Magnus syster prinsessan Eufemia gifte sig därför med Mecklenburgs furste Albrekt. De blev föräldrar till Albrekt av Mecklenburg, som senare blev Sveriges kung. Drottning Margaretas pappa hette Valdemar och han var då kung i Danmark. Han såg till att Margareta gifte sig med kung Håkan av Norge. Margaretas syster Ingeborg gifte sig med furst Albrekts son Henrik. Kort sagt blev det väldigt invecklat. Alla var släkt med alla och det blev oklart vem som hade rätt att ära makten.

Då kung Valdemar i Danmark dog var Ingeborgs son i Mecklenburg hans äldsta manliga arvinge, men i stället valdes Margaretas son Olof i Norge till ny dansk kung. Det gjorde de tyska furstarna väldigt arga. Men Olof dog då han bara var 17 år gammal. Då var också Margaretas man Håkan död och hon blev själv drottning i både Danmark och Norge.

I Sverige hade en del mäktiga män tröttnat på den gamle kungen Magnus Eriksson. De valde i stället hans systerson Albrekt av Mecklenburg till kung. Men långt i från alla svenskar blev nöjda med kung Albrekt. Vissa tyckte att han var orättvis och gav sina vänner från Tyskland fördelar. Då tänkte de att drottning Margareta i Danmark och Norge skulle bli en bättre regent, och valde henne till också Sveriges drottning. Så fick Sverige samtidigt både en kung och en drottning, som inte alls tyckte om varandra. Och Finland var en del av Sverige ända till år 1809.

Albrekt var 25 år då han valdes till Sveriges kung. Han fick snart stora problem. Bland annat fick Sveriges rikaste man Bo Jonsson Grip stora delar av riket som förläning, så att kung Albrekt bara hade makten i Stockholm. År 1388 blev det fullt krig mellan kung Albrekt och drottning Margareta. De samlade sina trupper, som slogs mot varandra i södra Sverige. Det var i det här skedet som Albrekts släktingar i Mecklenburg delade ut kaparbrev med tillstånd att plundra danska skepp. Genom att stoppa handeln och transporter skadade de drottning Margareta och hennes soldater. Under medeltiden måste man i Norden framför allt köpa in salt för att kunna lagra mat, och det var helt nödvändigt om man hade en hel hungrig armé att skaffa mat till.

Det gick trots allt bra för drottning Margareta och 1389 vann hon ett viktigt slag mot kung Albrekts armé. Hon kunde då fånga kung Albrekt och hans son kronprins Erik av Mecklenburg. Det sägs att deras hästar fastnade i lera så att de inte kunde fly, och de fångslades i sex år på Lindholmens slott. Men kriget tog inte slut. I Stockholm hade Albrekts vänner makten och de gav inte upp. Drottning Margaretas trupper belägrade huvudstaden i flera år, men lyckades inte inta den välbefästa staden. Det berättas att folket i Stockholm blev utan mat under den här tiden och att vitaliebröderna kom seglande

Strid till havs. De två krigarna till vänster har kronor på huvudet och långt hår. De har tolkats som forntida nordiska prinsessor.

med sina skepp fullastade med mat. De stod ju på kung Albrekts sida i kriget och hjälpte honom också medan han var fängslad.

Då kung Albrekt varit fängslad i sex år slöt han ett avtal med drottning Margareta. Drottningen frigav honom och prins Erik mot att de lämnade Sverige. Samtidigt lovade Albrekt att betala en stor lösensumma för Stockholm inom tre år, eller att ge staden till Margareta. Efter att avtalet slöts hade vitaliebröderna inte längre någon ursäkt att kapa fartyg. De fortsatte ändå, och blev då riktiga sjörövarer som inte tog order från någon.

Drottning Margareta såg till att hennes systers barnbarn Erik av Pommern, som hon adopterade, blev vald till kung. Erik hette egentligen Bogislav och var född i Polen. Fast han valdes till kung var det ändå drottning Margareta som regerade i praktiken. År 1397 grundades sedan Kalmarunionen, och så blev kung Erik av Pommern – eller i praktiken Margareta – regent över hela Norden. Efter att en ny kung hade valts bröt Albrekt avtalet med Margareta och hans anhängare intog Gotland. Ön hade bra läge för sjörövaraktiviteter och blev nu vitaliebrödernas centrum.

Nu började Hansan, mäktiga handelsmän längs kusterna, bli riktigt trötta på vitaliebröderna. De hotade handelsmännens skepp och inkomster. De lyckades få Tyska orden, en grupp riddare som efter korstågen slagit sig ner i Bal-

tikum, att anfalla Gotland. Vitalianerna flydde då åt olika håll, och vissa av dem for norrut till Korsholms slott. Redan året efter slöt de sedan fred med kung Erik och drottning Margareta. Då märkte man också att Albrekt av Mecklenburg inte hade någon chans att betala lösensumman för Stockholm, och staden överlämnades till drottning Margareta. Albrekt av Mecklenburg förlorade på så sätt sin sista stad i Sverige och kunde inte längre kräva att få vara kung. I stället blev han furst Albrecht III hemma i Mecklenburg.

Läs mera

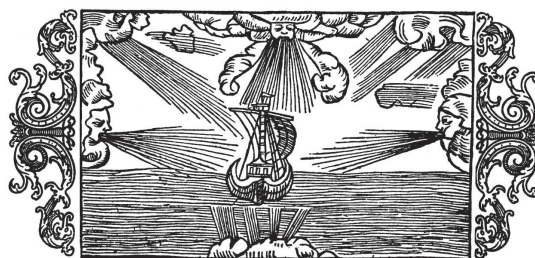
Ericson Wolke, Lars 2014: *Kapare och pirater i Nordeuropa under 800 år*. Historiska media

Harrison, Dick och Eriksson, Bo 2010: *Sveriges historia 1350–1600*. Norstedts

Harrison Dick 2010: Vitaliebröderna. *Svenska dagbladet*. blog.svd.se/kunglighistoria/2010/05/02/vitaliebroderna

Linton, Michael 1997: *Margareta. Nordens drottning 1375–1412*. Stockholm

Ingelman-Sundberg, Catharina 2011: När Stockholm var ett piratnäste. *Svenska dagbladet*. www.svd.se/nar-stockholm-var-ett-piratnaste

Till vänster: fartyg seglar i steniga vatten. Till höger: ett fartyg seglar i växlande vindförhållanden.

Artikeln har sammanställts av Johanna Björkholm, KulturÖsterbotten, inom Leader-projektet Medeltid i samtid 2016.

Bilderna kommer från Olaus Magnus bok "Historia om de nordiska folken" utgiven 1555.

Läs mera på www.kulturosterbotten.fi/medeltidisamtid

LEADER
**Aktion
Österbotten**

Europeiska jordbruksfonden för
landsbygdsutveckling: Europa
investerar i landsbygdsområden

KulturÖsterbotten
ger kulturen synlighet och möjlighet

Hur levde man i Österbotten på medeltiden?

Medeltidens österbottniska landskap såg väldigt annorlunda ut än dagens. Vattenytan var omkring fem meter högre än idag, vilket innebär att stora delar av de låglänta markerna låg under vatten. Kustremsan var mycket mer splittrad av vikar, holmar och skär. Skogarna och ödemarkerna var vidsträckta och det öppna odlingslandskapet fanns inte ännu.

Regionen var mycket glest befolkad. Man kan jämföra med att Finlands största stad Åbo anses ha haft cirka 1500 invånare på 1400-talet. I den svenska kungen Erik av Pommerns skattebok från år 1413 uppges att det fanns 120 "rökar" i både Pedersöre och Mustasaari socken. Forskare menar att en rök ska förstås som fyra hushåll i det här sammanhanget, vilket skulle innebära 480 hushåll per socken. Om man tänker sig 480 familjer som är utspridda på området Bergö–Munsala förstår vi att det var långt mellan gårdarna. Medellivslängden var låg på medeltiden, cirka 35 år, och barndödligheten hög. Det var på många sätt ett hårt liv med små marginaler, och starka familjeband till släkten eller ätten var därför av väldigt stor betydelse, man identifierade sig med sin gård och familj. Den katolska tron var en självklar ingrediens i vardagslivet.

Man bodde i små, låga stugor i trä utan fönster. Uppe under taket fanns ett vindöga, som kunde täckas med behandlade djurhudar – pergament – och som bland annat användes för att släppa ut röken. Murade skorstenar användes inte på den här tiden. Gårdarna var kringbyggda och det var viktigt med ordentliga staket, för rovdjuren lurade in på knutarna. Till gården hörde ett källand och kanske också en humlegård. Utanför gårdsområdet betade boskapen om somrarna. Om vintrarna var det mycket mörkt i stugorna. Pärtor brändes för ljusets skull, och om man hade råd gav vaxljus det bästa skenet. Det bönderna framför allt behövde kunna köpa sig var salt – som konserveringsmedel – och metallredskap. Dessutom var de tvungna att betala skatt åt kungen.

Odlingsmarkerna var små och man bröt ny åker då man kunde. Råg var länge det viktigaste sädeslaget, medan vete var relativt okänt i Norden. Potatis hade man aldrig hört talas om, och inte heller kålrötter var vanliga. Rovor odlade man däremot, liksom arter. Boskapen var också viktig. Man höll grisar, kor, får, getter, höns och ankor. Kattor och hundar fanns också på gårdarna. Jakt och fiske var viktiga näringar, och ju närmare kusten och skärgården man bodde desto viktigare blev det att ha möjligheter att röra sig över vattnet. Man behövde alltså ha tillgång till båtar och fiskeredskap. Man jagade inte enbart för köttets skull, utan päls var en viktig handels- och bytesvara. Sälen var ett viktigt bytesdjur.

Vägarna i vår region kan liknas vid smala ridstigar. Först i början av 1500-talet anlades Strandvägen, som gick mellan Ulfsby nära dagens Björneborg och Korsholms slott. På 1550-talet förlängdes den så man kunde resa runt hela Bottniska viken till Stockholm. Innan dess var det enklast att resa över vatten med båt då vädret tillät, eller att utnyttja vintern och resa med släde längs vintervägarna. Långt ifrån alla ägde en häst – oxar var vanliga dragdjur – och man kunde inte räkna med att förflytta sig många kilometer per dag längs de små ridstigarna om man reste till häst.

Baserar sig bl.a. på faktpaketet *Österbotten på 1300-talet. De äldsta bevarade texterna om Österbottens medeltid berättar.*

Österbotten på 1300-talet

De äldsta bevarade texterna om Österbottens medeltid berättar

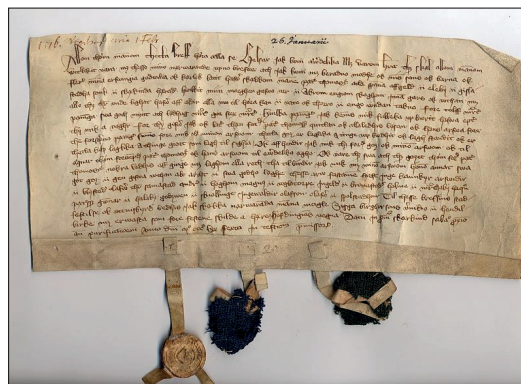
Första gången ortnamn i det område som vi i dag känner som Österbotten nämns i dokument som har bevarats för eftervärlden var år 1303. Då lovades bönder i Tjock, Lappfjärd och Sastmola (Merikarvia) skydd och stöd för sina nyodlingar av kung Birger Magnusson (DF 242).

Viktigt att hålla i minnet då man går så här långt tillbaka i tiden är att landhöjningen har haft en väldigt stor inverkan på kusttrakterna i Österbotten. På 1300-talet får man räkna med att vattenytan var 5,5–6 meter högre än idag. Det innebär att stora delar av de låglänta markerna i vår region låg under vatten. Man får alltså försöka tänka utgående från backar och höjder, och samtidigt föreställa sig att kommunikationerna fungerade på ett helt annat sätt än vi är vana vid i dag.

Många av de officiella dokumenten från 1300-talet är skrivna på latin. Det var kyrkans språk som användes för alla kyrkliga skrivelser, men också en hel del andra texter skrevs på latin. Den svenska som skrevs på medeltiden är inte omöjlig att förstå, även om man inte hade några riktiga stavningsregler. Ofta får man ljuda sig fram till vad det är för ord som avses. Inte heller brydde man sig om att använda punkter och andra skiljetecken, och det gör att det kan vara svårt att räkna ut vilka delar av texten som syftar på vad.

De bevarade dokumenten är få till antalet och ger ingen heltäckande bild av livet i Österbotten på 1300-talet. Så var det också ovanligt att folk på den tiden kunde läsa och skriva. De

dokument som finns kvar har för det mesta att göra med administration och rättskipning. Många dokument har dock förstörts under århundradena. Framför allt var det två ödesdigra bränder som ställde till det. År 1697 brann det kungliga slottet Tre kronor i Stockholm. Bland mycket annat förstördes det gamla riksarkivet och slottsbiblioteket. Man tror i dag att endast en tredjedel av de historiska handlingarna i slottet kunde räddas. Där fanns också material som handlade om Österbottens medeltid. År 1852 brann sedan dåvarande Vasa stad, dagens Gamla Vasa. Då förstördes Österbottens landshövdingens arkiv och material från ämbetsverken i den dåvarande staden, som var regionens administrativa centrum.

Handschrift från 1300-talet. Viktiga dokument försågs med sigill för att intyga deras äkthet. Brevet ingår i Sveriges riksarkivs samlingar.

Många av dokumenten som finns bevarade i dag är inte original, utan de kan ha kopierats flera gånger under århundradena och originalen är sedan länge förstörda. Det gör det svårt för oss i dag att tolka dokumenten – det kan finnas skrivfel, missförstånd eller ord som har hoppats över i tidigare skeden i de dokument som vi har att tillgå i dag. Ändå berättar de bevarade dokumenten en hel del intressant.

Sveriges Österland och administrationen

På 1300-talet var hela det område som i dag utgör Finland en del av kungariket Sverige. Det namn som vanligtvis användes för området var "Österland", medan den region som idag är Egentliga Finland kunde omtalas som enbart "Finland". Österland var en självklar del av Sverige på samma sätt som Hälsingland eller Götaland. Under första halvan av 1300-talet utgjorde dagens Österbotten en del av det historiska landskapet Satakunda.

Inte heller namnet Österbotten användes på det sätt som vi numera är vana vid. I stället var dagens Österbotten en del av den mycket större regionen Bottnen eller Norrabotten, som sträckte sig kring hela Bottniska viken. Till Norrabotten hörde dagens Österbotten, Västerbotten och de delar av Lappland som Sverige hade kontroll över. Om man ville hänvisa just till vår del av regionen kunde man till exempel använda namnet "Østernorlandia", som det står i ett brev skrivet på latin av kung Magnus Eriksson år 1329 (DF 374).

På 1300-talet var flera orter i dagens Österbotten redan etablerade, och vi känner igen en hel del av ortnamnen som används i de bevarade dokumenten. Regionen tycks ha haft självklara kontakter både till Stockholm och till kronan. Utgående från de dokument som har bevarats kan man egentligen inte säga något om hur länge folk hade bott i trakten eller om språkförhållandena. Det vi kan konstatera är bara att det förekommer både svensk- och finskspråkiga namn på såväl personer som på orter i dokumenten från 1300-talet.

De tre äldsta socknarna i Österbotten är så gamla att man inte riktigt vet när de inrättades. Senast på 1340-talet var dagens Österbotten organiserat i socknarna Pedersöre, Mustasaari och Närpes, som innefattade hela regionen. Socknarna var organiserade kring varsin kyrka och de var geografiskt sett mycket stora.

Man kan tänka sig hur besvärligt det var för folk från de mest avlägsna byarna att ta sig till gudstjänsten längs dåliga vägar.

Under medeltiden omfattade Närpes kyrksöcken delar av Sideby, Lappfjärd, Tjock, Närpes, Övermark, Korsnäs, Petalax, Pörtom, Östermark, Storå och Bötom. Kyrksöcken Mustasaari omfattade Bergö, Malax, Solv, Korsholm, Replot, Björkö, Kvevlax, Maxmo, norra Vörå, Oravais, södra Munsala samt västra delen av Laihela. Pedersöre kyrksöcken bestod i sin tur av norra Munsala, Nykarleby, Jeppo, Pedersöre, Purmo, Esse, Larsmo, Kronoby, Öja, Terjärv, Nedervetil, Karleby samt cirka tjugo finskspråkiga socknar i öster och norr – nordgränsen gick mellan Himango och Kalajoki. Kyrö socken är troligtvis lite yngre än de här tre, och dit hörde sedan södra Vörå.

Pedersöre och Närpes vet vi ju var de finns i dag, och de kyrkorna har också funnits på samma ställe sedan medeltiden. I dag kan man alltså gå in i kyrkorna och se delar av byggnaderna som finns kvar sedan dess. Hur var det då med Mustasaari? I dag är ju Mustasaari det finska namnet på Korsholms kommun, men så var det inte på medeltiden. Ända fram till år 1927 användes namnet Korsholm enbart för området kring Korsholms vallar utanför Gamla Vasa. Där låg Korsholms slott och senare Korsholms kungsgård. För de områden som administre-

F.d. Mustasaari sockenkyrka är i dag en del av Gamla Vasa ruiner. Foto: Medeltid i samtid.

rades därifrån, nämligen Korsholms län och Korsholms härad, användes också detta namn. Socknen och dess huvudort, som kom att bli Gamla Vasa, hette däremot Mustasaari – eller Mussor på dialekt. Mustasaaris kyrka låg mitt i dagens Gamla Vasa och det som finns kvar av den i dag är en del av Gamla Vasa ruiner.

Medeltidens kyrksocknar ingick i Åbo stift eller biskopsdöme, dit hela dagens Finland hörde. Biskopen i Åbo var alltså en mycket inflytelserik man. Att biskopen i Åbo var välkänd även i våra trakter ser man bland annat i ett pantbrev från år 1331. Då pantsatte Klas – eller Elof, beroende på hur man tolkar den ålderdomliga handstilen – Bengtsson i "Närpis" sina gods i "Finneby" åt biskop Bengt i Åbo för sammanlagt 80 mark svenska penningar (DF 386). Österbottningarna var alltså inte isolerade, utan hade kontakter längs kusterna och också över havet.

Då man talar om administration och 1300-talet får man också lov att nämna kungen, som var den mäktigaste mannen i riket. Dagens Finland var Sveriges Österland, och regenten i fråga var alltså Sveriges – eller till och med hela Nordens. Birger Magnusson var den förste kungen på 1300-talet och han regerade fram till år 1321. Kung Birger stred med sina bröder Erik och Valdemar, och bröderna dödades vid det så kallade Nyköpings gästabud. Detta ledde till uppror, Birger lämnade Sverige och brorsonen Magnus Eriksson valdes till nästa kung.

Kung Magnus hade i sin tur en komplicerad relation till sin son Håkan, som tidigt valdes till kung i Norge. Emellanåt krigade far och son

Kung Magnus Eriksson av Sverige, som instiftade Österbottens första officiella marknadsplatser. Bilden kommer från pärmen på Magnus Erikssons landslag, ca 1350.

mot varandra, emellanåt samregerade de. År 1364 avsattes de dock slutgiltigt, och då blev kung Magnus systerson Albrekt av Mecklenburg i stället vald till kung. Kung Albrekts mamma var alltså en svensk prinsessa, men Albrekt hade växt upp i norra Tyskland. Dagens historiker är osäkra på hur väl han kände till Sverige och om han talade svenska. Kung Albrekt gjorde sig inte populär i dåtidens Sverige. Inflytelserika grupper valde i stället Danmarks och Norges drottning Margareta till regent också i Sverige. Detta ledde till krig under 1300-talets sista år. Drottning Margareta vann kriget och grundade sedan Kalmarunionen år 1397. Du kan läsa mera om kriget i slutet på 1300-talet och om hur sjörövare då rörde sig i dagens Österbotten i vår artikel "Sjörövarna på Korsholms slott".

Marknadsplatser och befästning

De första officiella marknadsplatserna i regionen grundades år 1348 och de låg i Närpes, Pedersöre och Mustasaari. Med andra ord valde Sveriges dåvarande kung Magnus Eriksson huvudorterna i kyrksocknarna då han ville lagstadga om marknadsplatser. Invånarna fick då rätt att handla med "ätande vahrör, såsom råg, smör och annor slijkt, som the skole till sina kost hafva", det vill säga med livsmedel (DF 544). Man hade naturligtvis bedrivit handel innan detta och även på andra platser. Men genom att grunda officiella handelsplatser försökte kungen få kontroll över handeln – och framför allt över de skatter som han då kunde ta ut.

Magnus Erikssons efterträdare kung Albrekt av Mecklenburg kom första gången till Finland år 1365. Han belägrade då Åbo slott, som var troget den gamle kungen. Redan då ville Albrekt sätta stopp för de vitahavskarelska köpmän som vandrade ut till Bottenviken. Därifrån seglade de söderut och handlade längs kusten. Svenska kungen hade ingen kontroll över den här handeln, och han ville förhindra att handelsrutten användes (DF 727).

Kung Albrekt av Mecklenburg skrev ett brev den 12 juli 1367. Brevet är skrivet på latin och platsangivelsen är skriven som "portum vōra", det vill säga i en hamn på en ort som börjar på antingen V eller Ö beroende på hur man tolkar detta (DF 761). Många historiker menar att eftersom bokstaven v är överstruken så ska orten tolkas som Örehamn, som ligger på Öland och som numera heter Grankullavik. Andra menar att bokstaven v ska vara med som en del av namnet, och då blir tolkningen hamnen i Vörå.

I brevet står det att kungens förtrogna ska avveckla en befästning i "Satagundia", eftersom den blev för betungande för invånarna. Man har tolkat detta som att det handlade om Kumo slott (Kokemäen linna) i närheten av dagens Björneborg. Enligt brevet skulle en befästning sedan anläggas på en bättre plats (DF 761). Det här har en del historiker tolkat som bakgrunden till att Korsholms slott byggdes. Man tänker sig då att Korsholms slott var den nya befästningen som byggdes och som skulle användas för att övervaka vem som rörde sig längs Bottniska vikens kust. Det byggdes dock flera befästningar vid den här tiden, så det är inte självklart att brevet handlar om just Korsholm.

Kung Albrekt utsåg år 1369 Bo Jonsson (Grip), som med tiden blev Sveriges rikaste man och ägde betydligt mera än kungen själv, till "vår väldelige ämbetsman" (DF 777). Bo Jonsson blev alltså rikets drots, vilket innebar att han fick landets näst viktigaste post efter kungen. Drotsen kunde till och med vara ställföreträdande för kungen i fall denne till exempel reste utomlands.

I mitten av 1300-talet hade Bo Jonsson hela Finland som förläning. Man tror att Korsholms län inrättades på 1370-talet och att det skedde på initiativ av Bo Jonsson, som ville ordna upp sina vidsträckta ägor. Samtidigt skapades en gemensam förvaltning för Öster- och Västerbotten, eftersom Bo Jonssons ägor låg på båda sidorna av Bottniska viken. Och det var Korsholms slott som blev centralort för regionen, det vill säga Norrabotten. Först under 1440-talet separerades Öster- och Västerbotten administrativt.

Bo Jonssons testamente skrevs år 1384 och där nämns Korsholms slott under namnet "Cryseborgh" (DF 922). Man har tolkat den här första namnformen som den försvenskad version av tyskans Creutzburg (Korsborg i svensk översättning), vilket kunde tyda på att kung Albrekt, med sin tyska bakgrund, var inblandad i bygandet och namngivningen. Slottet placerades bredvid marknadsplatsen i Mustasaari, nära hamnen. Det fanns en passlig hög kulle där, som på den tiden var en halvö. I dag kallas platsen Korsholms vallar i Gamla Vasa. Man tror inte att det var något pampigt stenslott, utan snarare en träborg som bestod av flera små stugor bakom palissader och vallgravar.

Kungens fogde stationerades på Korsholms slott och skötte administrationen för Korsholms slottslän, som i praktiken omfattade hela Norrabotten. År 1388, efter Bo Jonssons död gick hans arv till drottning Margareta, som några år

senare grundade Kalmarunionen. I arvet ingick "Kryzeborgh", som man då skrev, som innehades av Filip Karlsson (DF 970).

Filip, eller Philipus, Karlsson var en ättling till Birger Jarl och han tillhörde därför Bjälboätten, en av Sveriges mäktigaste släkter. Filip's farfars pappa var dock ett så kallat frillobarn, vilket innebar att Birger Jarl inte var gift med hans mamma. En frilla var på medeltiden en kvinna som hade ett långvarigt och etablerat förhållande med en man. Hon hade vissa lagstadgade rättigheter, och frillobarn hade rätt att ära fadern. I det medeltida samhället var det vanligt att man såg på frillobarn nästan på samma sätt som på barn som var födda inom äktenskapet, och de kunde gärna ingå arrangerade äktenskap för att skapa allianser med lämpliga släkter. Filip Karlsson skulle heller knappast ha haft någon chans att bli slottsfogde om han inte haft en mäktig släkt som stödde honom.

Det finns få uppgifter bevarade om Filip Karlssons tid på Korsholm. Hans namn förekommer dock i några dokument från den här tidsperioden. Bland annat blev han år 1389 uppmanad av drottning Margareta och ärkebiskop Magnus i Lund att understöda missionsverksamhet, för de hade fått höra att befolkningen i Lappland fortfarande var hedningar (DF 981). Filip Karlsson verkar ha varit fogde på Korsholms slott fram till år 1396, då befästningen intogs av vitaliebröderna – Östersjöns sista sjörövare.

Katolicism och helgon

Från 1300-talet har det också bevarats några berättelser från dagens Österbotten som handlar om hur den katolska tron var en självklar ingrediens i vardagslivet. Några av dem berättar om hur mirakel har skett efter att man bätt till helgon. Sverige var katolskt på 1300-talet, så det var självklart att man vände sig till helgonen då man behövde be om hjälp.

Så gick det bland annat för Cristina i Leppo, dagens Nykarleby. Hon hade lidit av starka magsmärtor i flera år och det var så illa att hon ibland föll omkull och trodde att hon skulle dö. Hon bad till olika helgon, men först då hon vände sig till den heliga Birgitta och lovade att göra en pilgrimsfärd till hennes kloster i Vadstena blev Cristina botad. Tillsammans med sin man Mikael besökte hon sedan Vadstena någon gång under perioden 1374–76, där man upptecknade hennes berättelse som ett vittnesmål över de mirakel den heliga Birgitta hade utfört (DF 844).

Ett annat exempel är sjuåriga Helena, eller kanske Elin, i Karleby. Hon gick vilse i skogen och vandrade enligt de bevarade dokumenten bland vilda djur och utan mat i tio dagar. Hennes pappa Lars, eller Laurentius som det står, lovade då heliga Birgitta en valfärd till Vadstena, och nästa dag stötte Helena på en ko som kommit bort från sin flock och som hon kunde följa hem till byn. Hon berättade att hon inte känt sig hungrig förrän hon såg byn. Helena och hennes pappa besökte sedan Vadstena kloster, där deras berättelse skrevs ner (DF 845, se sid 5 i lärarhandledningen).

De få kyrkorna i regionen var alltså katolska. De var tillägnade skyddshelgon och hade påven i Rom som sin högsta auktoritet. Det finns också dokument bevarade som visar att påven hade direktkontakt med vår region. År 1398 utlovade till exempel påven Bonifacius IX avlat, det vill säga en förkortad tid i skärselden, åt dem som besökte kyrkan i Närpes vissa helgondagar eller bidrog med understöd till kyrkan (DF 1082).

Ett bevarat dokument innehåller också pikanta detaljer om hur det kunde gå till på 1300-talet då man inte höll sig till reglerna. Det var så att prästen Andreas Dacus år 1374 hamnade i onåd. Han hade blivit påkommen av biskopens tjänare då han begick sedlighetsbrott vid olämplig tidpunkt. Dacus bad dock inte om förlåtelse för sina begångna synder utan rymde norrut, där han sedan stal delar av den kyr-

koskatt som tillhörde kyrkoherden i Pedersöre och biskopen i Åbo. Då var måttet rågat och han bannlystes av biskop Johan Vestfal i Åbo (DF 828). Bannlysning var under medeltiden ett hårt straff. Man uteslöts från kyrkan och blev fredlös, vilket innebar att man inte längre skyddades av lagen utan blev rättslös.

Bakgrunden till dramat är att en katolsk präst inte fick gifta sig, och därför var alla deras förhållanden egentligen enligt kyrkan oäktskapliga och osedliga. Trots allt var det vanligt att de medeltida prästerna hade "hushållerskor" och flera barn i sina hushåll, men detta var inofficiella förhållanden. På medeltiden var man också noga med att uppmärksamma fastedagarna som uppgick nästan till en tredjedel av året. Då var det inte heller tillåtet att ha sex – inte ens fast man var gift. Bland annat gällde detta längre perioder under fastan före jul och påsk, samt alla onsdagar, fredagar och söndagar under året plus en hel del andra kyrkliga högtidsdagar då man fastade, och det är i det här ljuset man ska förstå anmärkningen om olämplig tidpunkt. Andreas Dacus hade alltså brutit mot en hel del regler då han flydde norrut till dagens Österbotten och dessutom begick stöld.

Livet på 1300-talet

Vad kan man då säga om livet i Österbotten under 1300-talet överlag, vid sidan om de historiska dokument som har bevarats? Till att börja med kan man konstatera att regionen måste ha varit mycket glest befolkad. Man kan jämföra med att Finlands största stad Åbo anses ha haft cirka 1500 invånare på 1400-talet. Det finns få tidiga uppgifter från Österbotten, men i Erik av Pommerns skattebok från år 1413 uppges att det fanns 120 "rökar" i både Pedersöre och Mustasaari socken – Närpes socken nämns inte. Forskaren Gunilla Tegengren menar att en rök ska förstås som fyra hushåll i det här sammanhanget, vilket skulle innebära 480 hushåll per socken. Om man tänker sig 480 familjer som är utspridda på området Bergö–Munsala förstår vi att det var långt mellan gårdarna.

Medellivslängden var låg på medeltiden, cirka 35 år, och barndödligheten mycket hög. Av de barn som överlevde spädbarnstiden tror man att hälften dog innan de fyllt 20. Om man blev sjuk var det så gott som omöjligt att få tag på en läkare i fall man inte tillhörde hovet. Det man kunde hoppas på var att det i närheten fanns någon som utövade folkmedicin och kunde erbjuda örtmediciner. Det var på många sätt

Heliga Birgitta, målning på altarskåp i Salem kyrka, Södermanland.

ett hårt liv med små marginaler, och starka familjeband till släkten eller ätten var därför av väldigt stor betydelse.

Man bodde i små, låga stugor i trä utan fönster. Uppe under taket fanns ett vindöga, som kunde täckas med behandlade djurhudar – pergament – och som bland annat användes för att släppa ut röken. Murade skorstenar användes inte på den här tiden. Ju rikare gården var desto fler byggnader fanns det – lador, fähus, stekarehus, badstuga och så vidare. Gårdarna var kringbyggda och det var viktigt med ordentliga staket. Till gården hörde ett källand och kanske också en humlegård. Utanför gårdsområdet betade boskapen om somrarna. Om vintrarna var det mycket mörkt i stugorna. Pärtor brändes för ljusets skull, och om man hade råd gav vaxljus det bästa skenet. Det bönderna framför allt behövde kunna köpa sig var salt – som konserveringsmedel – och metallredskap. Dessutom var de tvungna att betala skatt åt kungen.

Jordbruket var mycket viktigt på landsbygden. Under 1300-talet var odlingsmarkerna små och man bröt ny åker då man kunde. Råg var länge det viktigaste sädeslaget, medan vete var relativt okänt i Norden. Tvåsåde var det vanliga, vilket betyder att halva åkermarken såddes vartannat år, medan andra halvan låg i träda. Potatis hade man aldrig hört talas om, och inte heller kålrötter var vanliga. Rovor odlade man däremot, liksom ärter. Boskapen var också viktig. Man höll grisar, kor, får, getter, höns och ankor. Kattor och hundar fanns också på gårdarna.

Jakt och fiske var viktigt för befolkningen, och ju närmare kusten och skärgården man bodde desto viktigare blev det att ha möjligheter att röra sig över vattnet. Man behövde alltså ha tillgång till båtar och fiskeredskap. Man jagade inte enbart för köttets skull, utan päls var en viktig handels- och bytesvara. I våra trakter har säljakten varit mycket betydelsefull – i dokument från 1500-talet ser vi att det jagades mycket säl här, men också genom arkeologiska fynd som är förhistoriska ser vi att man jagade

säl redan då. Det äldsta dokumentet där säljakt på isen omtalas är från år 1424 och då handlar det om Närpes kyrksocken (DF 1752, se sid 6 i lärarhandledningen).

Vägarna i vår region var väldigt dåliga. Först i början av 1500-talet anlades Strandvägen, som gick mellan Ulfsby nära dagens Björneborg och Korsholms slott. På 1550-talet förlängdes den så man kunde resa runt hela Bottniska viken till Stockholm. Innan dess var det enklast att resa över vatten med båt då vädret tillät, eller att utnyttja vintern och resa med släde längsintervägarna. Långt i från alla ägde en häst – oxar var vanliga dragdjur – och man kunde inte räkna med att förflytta sig många kilometer per dag längs de små ridstigarna om man reste till häst. Framför allt vägbroarna var ett stort problem under medeltiden, de var ofta i mycket dåligt skick.

Läs mera

Aalto, Ilari & Helkala, Elina 2015: *Matkaopas keskiajan Suomeen*. Jyväskylä.

Enroth, Johanna (red.) 2009: *Företagsamhetens kulturhistoria i Österbotten*. Vasa.

Harrison, Dick och Eriksson, Bo 2010: *Sveriges historia 1350–1600*. Norstedts.

Svenska Österbottens landskapsförbund (utg.) 1977: *Svenska Österbottens historia I*. Vasa.

Tegengren, Gunilla 2015: *Sverige och Nordland. Förvaltning och nordlig expansion 1250–1550*. Umeå.

Diplomatarium Fennicum (DF), Riksarkivets databas över medeltida handlingar är tillgänglig på adressen df.narc.fi. Sök på numret som anges inom parentes, så kommer du fram till sammanfattningar av, och i många fall den fullständiga, originaltexten.

Artikeln har sammanställts av Johanna Björkholm, KulturÖsterbotten, inom Leader-projektet Medeltid i samtid 2017.

Bilderna kommer från Wikimedia Commons då inte annat anges.

Läs mera på www.kulturosterbotten.fi/medeltidisamtid där även andra faktapaketer kan laddas ner.

LEADER

Aktion
Österbotten

Europeiska jordbruksfonden för
landsbygdsutveckling: Europa
investerar i landsbygdsområden

Förslag på utfärds mål med medeltidstema i Österbotten

I Österbotten finns få bevarade medeltida miljöer, eftersom här inte funnits någon omfattande medeltida stadsbebyggelse eller fästningar.

De tydligaste medeltida miljöerna erbjuder Korsholms vallar i Gamla Vasa, Pedersöre kyrka och Närpes kyrka, som förvisso byggts till och byggts om under senare århundraden. En utfärd till Korsholms vallar, Pedersöre kyrka eller Närpes kyrka är samtidigt en utfärd till Österbottens medeltid.

En utfärd i närregionen tar några lektioner i anspråk. Utfärden kan lämpligen kombineras med en friluftsdag eller en cykelutfärd på våren eller hösten.

Närmare uppgifter:

Pedersöre kyrka

Adress: Kyrkostrandsgatan, Jakobstad

Skolgrupper tas emot kostnadsfritt och erbjuds guidning. Kontakta församlingkansliet per telefon 040 3100 440 eller per e-post på pedersore.forsamling@evl.fi, gärna tre–fyra veckor på förhand!

Korsholms vallar och ruinerna av Sta Maria kyrka

Adress: Köpmansgatan, (Gamla) Vasa

Besöksmål utomhus, historisk information på skyltar uppe på vallarna. En utfärd inom Vasa tar med buss endast en (1) lektion i anspråk. Dubbellektion (1,5 h) behövs för vandring på vallarna kombinerad med besök vid ruinområdet.

Om guidning önskas, tillkommer extra kostnad. Kontakt via Visit Vaasa www.visitvaasa.fi eller tfn (06) 325 1145. Ta kontakt i god tid på förhand!

Som besöksmål lämpar sig området för t.ex. halvdagsutfärd med cykel inom Vasaområdet.

Närpes kyrka

Adress: Kyrkvägen 17, Närpes

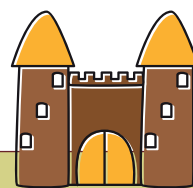
Skolor kan ta direkt kontakt med församlingssekreteraren per e-post på narpes.pastorskansli@evl.fi eller per telefon på (06) 220 4200. Boka gärna två veckor på förhand!

Kostnadsfri guidning kan ordnas i kontakt med församlingmästaren. Övriga guidningar via Närpes stads guider, se www.visitnarpes.fi/sv/guidning.

Till sist

Kom ihåg att bilder och dokument går att skriva ut och använda elektroniskt via KulturÖsterbottens webbplats, www.kulturosterbotten.fi ► medeltid.

På www.kulturosterbotten.fi finns också länkar till bra material på webben för den som vill veta mera om medeltiden. Länkarna är samlade under rubrikerna allmänna fakta, kläder och utrustning, matlagning, hantverk, konst och för undervisning.

Synpunkter på lärarhandledningen?

Kontakta info@kulturosterbotten.fi!

Projektet Medeltid i samtid

KulturÖsterbotten

ger kulturen synlighet och möjlighet

Aktion Österbotten

Europeiska jordbruksfonden för
landsbygdsutveckling: Europa
investerar i landsbygdsområden

Svenska
kulturfonden

120 ÅR

